

Василь Орос

Важлива лінгвогеографічна праця

Lizanec P.N. A karpataljai magyar nyelvjarasok atlasza. II. kotet. - Ungvar: «Patent» Nyomdaipari Vallalat, 1996. - T.II. - 952 S.

Лизанец П.М. Атлас венгерських говорів Закарпаття. - Ужгород: Изд-во производственно-издательского комбината «Патент», 1996. - Т.II. - 952 с. (460 карт + 148 ил.)

1992 року у видавництві Угорської академії наук вийшов з друку перший том «Атласа венгерських говорів Закарпаття» професора П.Лизанця, в якому вміщено 407 лінгвістичних карт (332 лексичні і 75 семантичних) та 150 ілюстрацій. Працю високо оцінено ученими різних країн. І ось перед нами другий том (із запланованих трьох), щойно виданий в Ужгороді. Це дослідження включає 460 лінгвістичних карт (425 лексичних і 35 семантичних) та 148 ілюстрацій.

У рецензованому другому томі «Атласа» розглянуто 14 лексично-семантичних груп за такими темами: 1) Фізичні й психічні особливості людини, а також назви дій, які є невід'ємною приналежністю людини; 2) Сільське господарство; 3) Ткацтво; 4) Знаряддя праці; 5) Народна метрологія; 6) Транспорт та засоби зв'язку; 7) Торгівля й фінанси; 8) Школа, навчання та шкільне приладдя; 9) Спорт, різні ігри та музика; 10) Релігія, звичаї та обряди; 11) Явища природи, рельєф, гідрорельєф; 12) Юриспруденція та військова справа; 13) Суспільно-політична лексика; 14) Медицина та гігієна.

Грунтовний опис принципів картографування, оформлення лінгвістичних карт та структура «Атласа» детально описані в першому томі, тому в другому в короткій передмові зазначається лише, що при укладанні лінгвістичних карт автор користувався тими самими принципами картографування і продовжує видання двома мовами - угорською та російською. Така була в 1988 р. вимога Угорської академії наук, щоб, крім угорської, коментарі та назви карт подавалися й однією зі світових мов. Автор з практичних міркувань обрав тоді російську мову і цього принципу дотримується й у другому томі.

Крім «Передмови», у вступі подається фонетична транскрипція, список населених пунктів, список скорочень та новіша бібліографія праць з угорських говорів Закарпаття (продовження бібліографії першого тому).

Після вступної частини подаються лексичні карти 408-832 та семантичні 833-867. У кінці книги вміщено список усіх карт першого тому, що значно полегшує орієнтацію дослідників, бо в першій були названі тільки тематичні групи. Список карт другого тому подано на початку книги.

Уже сам перелік розділів, підрозділів, лексичних та семантичних карт з легендами та коментарями, а також ілюстративний матеріал у вигляді 148 рисунків і 247 фразеологізмів свідчить про великий і цінний фактич-

ний матеріал рецензованої монографії. Цей фактаж систематизовано, науково опрацьовано й обґрунтовано на найновіших методичних засадах. Так, наприклад, кожна лексична чи семантична карта забезпечена легендами, в яких назви картографованих реалій чи понять даються трьома мовами (угорською, російською й німецькою), що робить «Атлас» доступним широкому колу дослідників.

У коментарях паралельно з картою доповнюється й уточнюється матеріал, необхідний для кращого розуміння карти. Сюди внесено й матеріал, який має відношення до картографованої реалії (поняття), але сам картографуванню не підлягав. При описі тієї чи іншої картографованої лексеми досліджується її етимологія, а також поширення у мові молодшого, середнього чи старшого покоління. Подається й етнографічна характеристика відповідної реалії, що дуже важливо для етнографів. Так, на карті №664 скартографовано назви для позначення «зимових вечірніх сходин прядильниць»: *fonó, fonóka, kaldka*, а в коментарі пояснюється, що таке вечорниці (с. 538).

Картографуючи назви для різних хвороб, автор подає також зібрані ним у досліджуваних говорах народні способи їх лікування. Зокрема, на карті №815 скартографовані назви для хвороби «туберкульоз»: *tüdöbaj, tüdőbetegség, tüdővész, tuberkulózis, heptika*, а в коментарі читаємо: «Інформатори повідомили, що цю хворобу лікують народними засобами: із барсука витоплюють жир і дають три рази на день по одній столовій ложці, а на ніч натирають хворому груди гусиним жиром» (с.840). Таких етнографічних поміток (ремарок) в «Атласе» багато і вони дуже цінні для дослідників, котрі вивчають матеріальну й духовну культуру того чи іншого народу.

В «Атласе» картографовано назви порівняно нових реалій чи понять, де протиставленнями є запозичені після 1945 р. з української чи російської мов окремі лексеми: *üveg, befőttesüveg - bänka* (№706), *pótkocsi, utánfutó - pricep* (№713), *raadas, duplazas, repete - dobavka* (№738), *racodomunkas - gruzcsik* (№739), *irattartó - pápka* (№745), *naplo, ellenörző - szodennyik, dnevnyik* (№747), *beutaló - putyóka* (№753) та ряд інших. Цей матеріал дасть змогу майбутнім дослідникам з'ясувати, яке місце в системі угорської лексики відіграють чи відігравали ці слова, а також дослідити угорсько-українську та угорсько-російську мовну інтерференцію на відповідному етапі контактування цих мов. У цьому плані монографія має

виняткову вагу як для фінно-угорського й угорського мовознавства, так і для славістики й зокрема україністики, оскільки в ній висвітлюється контактування різносистемних мов на всіх рівнях і передусім на лексичному.

На матеріалі томів «Атласа» можна укладати «Словник синонімів угорських говорів Закарпаття», адже тут що не карта - то велике синонімічне гніздо. Наприклад, на карті №412 подано назви для позначення «вагітної жінки»: *álapotos, másálapotos, terhes, várandós, viselős, vastag, nagyhasú*. Для позначення «глуха людина» на карті №457 наводиться таке синонімічне гніздо: *bolond, durák, buta, hülye, bamba, mafla, hibbant, ostoba, bárgyú, tutyimutyi, agyalágyult, félkegyelmű, ütődött, ügyefogyott, gyagya, bofli, tökfilkó, süsü, idétlen, esztelen, féldongájú, dongahija, hija van a száznak, kilencvenkilences* та ін.

На 425 лексичних та 35 семантичних картах маємо в основному протиставлення першого й другого ступенів, зокрема на картах лексичних - протиставлення різнокореневих лексем (основні протиставлення) і протиставлення складних назв та словосполучень (не основні). На семантичних картах - це протиставлення значень (основні протиставлення) і варіантів значень (не основні). У цьому плані автором розроблено чітку й логічну систему позначень цих протиставлень за допомогою фігурних знаків. Так, наприклад, на карті №572 подаються назви різнокореневих лексем на позначення «суцвіття кукурудзи»: *berkéje, zabja, forgója, virága*. Всі ці назви відповідно окреслюються різними заштрихованими фігурними знаками. Або на карті №531 подано різноманітні назви (однокореневі, складні, ускладнені суфіксами, але зі спільним складовим компонентом) для позначення «ручки коси посередині кісця»: *tankó, kaszatankó, kocska, kaszakocska, rucska*. Ці слова розташовано в логічній послідовності, а саме: різнокореневі прості назви зображено по-різному зафарбованими геометричними фігурами. На першому місці - найпоширеніша назва, а за нею - менш поширені по спадній.

Одиничні назви позначаються в легенді та на карті зірочками з вказівкою населеного пункту, наприклад, **kaszafo* (30), *fogantyu* (36), а відсутність назви - знаком мінус. Таким чином вироблено автором чітку систему картографованих знаків, зручну для користування.

Те саме можна сказати про семантичні карти. Приміром, на карті №837 картографуються три різні значення лексеми *legeny*: 1. холостяк (неодружений); 2. сміливий хлопець; 3. помічник майстра (на виробництві). Всі ці значення є основними (самостійними) і позначаються відповідно різними заповненими знаками. Якщо ж поряд з основним значенням є й додаткове, уточнює, тоді основне картографується заповненим знаком, а додаткове - напівзаповненим. На карті №855 скартографована семантика лексеми *bugó, buga*. Тут розрізняються два основні самостійні значення: 1) конопляний насінник та 2) маківка (повна) і одне додаткове - маківка (пуста). Два перші значення

окреслюються відповідно заповненими фігурами (●▲), а додаткове до другого тим же трикутником, але заповненим наполовину (▲). Всі значення тієї чи іншої лексеми подано на картах трьома мовами - угорською, російською і німецькою.

У двох томах «Атласа» вміщено 110 семантичних карт, на противагу більшості національних та регіональних діалектологічних атласів, де семантичних карт або зовсім немає, або всього кілька. П.Лизанець започаткував укладання семантичних карт ще в три томному «Атласі лексичних мадаризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР», що вийшов у світ у 1970-1976 рр. (I, III томи в Ужгороді, а II - у видавництві Угорської академії наук). Тут із 530 лінгвістичних карт - 77 семантичних. П.Лизанець - один з авторів програми-питальника зі збирання діалектного матеріалу для укладання «Загальнокарпатського діалектологічного атласу», над яким працює міжнародний науковий колектив, куди було включено й ряд питань для збору матеріалу до семантичних карт. Чотири томи цього «Атласу» вже побачили світ.

Новизною рецензованого регіонального «Атласа» є й те, що в кінці коментарів подано індекс картографованих слів фонетичною транскрипцією у кожній говірці за зростаючою нумерацією населених пунктів від I до 36. Цей принцип поєднує методику картографування двох лінгвогеографічних шкіл - романської та німецької. Він є новаторським, бо включає переваги обох шкіл - практичність (німецька школа) і транскрибовані написи (романська). За поданим індексом майбутні дослідники зможуть вивчати фонетичні й морфологічні особливості угорських говорів Закарпаття.

Отже, застосований автором знаковий спосіб картографування дає великі можливості для генералізації та синтезу матеріалу, дає змогу відобразити на картах не тільки територіальні лінгвістичні опозиції, а й особливості структури мовних (діалектних) елементів, їх функціонування, виявити лексичні паралелізми та їх варіантність, а поданий у коментарях індекс картографованих лексем тільки доповнює та уточнює цей спосіб.

У другому томі, на відміну від першого, подано значно більше фразеологізмів та порівнянь (247) і, напевне, не менше їх буде і в третьому томі, а це означає, що рецензований «Атлас» буде надійним джерелом для створення в майбутньому фразеологічного словника угорських говорів Закарпаття.

Наукова цінність «Атласа» ще й у тому, що автор всесторонньо опрацював угорський загальнонаціональний та значну кількість регіональних атласів угорських говорів, що з'явилися в Угорщині, а також в Румунії та Югославії. Це дало йому змогу ті чи інші картографовані ним лексеми зіставляти з лексемами інших угорських говорів, відсилаючи читача до відповідних атласів та карт. Є відсилки читача й до відповідних карт першого та цього тому, якщо картографовані лексеми чи семантики пов'язані між собою. Так,

картографуючи назви для поняття «околиця села» (карта №542), автор відсилає читача й до 541, 543, 544 і 847 карт цього тому. У коментарях подаються також відсилання на згаданий тритомний атлас автора, в якому картографовані мадяризи в українських говорах Закарпаття.

Немає сумніву, що обидва томи «Атласа» виконано на рівні сучасних вимог, адже при їх написанні автор не тільки широко використовує найновіші досягнення вітчизняної та зарубіжної сучасної лінгвогеографії, а й розвиває ці аспекти в новому плані (подача індексів слів та семантичних карт, порівняння картографованого матеріалу з іншими наявними лінгвістичними атласами, з'ясування етимології слів тощо).

Високо оцінюючи копітку й довготривалу роботу П.Лизанця по укладанню «Атласа», ми хотіли б висловити й деякі побажання, які при підготовці третього тому можна буде врахувати. Скажімо, картографуючи назви на позначення зовнішніх та внутрішніх особливостей людини, автор наводить багаті синонімічні гнізда, проте не завжди з'ясовує їх характер (семантична близькість, віддаленість, традиційна й іншомовна назви тощо). Добре, що ряд карт, як відзначає автор, присвячено дослідженню українсько-угорської та російсько-угорської мовної інтерференції, тобто на карті поряд з

традиційною угорською назвою приводяться й новіші запозичення з української та російської мов. Проте на окремих картах традиційної української чи російської назви, як протиставлення, немає, а подається іншомовне слово, яке могло увійти в угорські говори Закарпаття з української чи російської мов, але в коментарі про це не говориться. Приміром, на карті №730 для позначення поняття «телеграма» подаються угорські назви *távirat*, *sürgöny* і українське (чи російське) запозичення *telegram*; на карті №735 картографуються лексеми на позначення «авансу, завдатку»: *előleg* і *avansz*; на карті №743 на позначення «олівця» дається традиційна назва *ceruza* і українське діалектне *plajbász*. Тут, як бачимо, назви *telegram*, *avansz* і *plajbász* є дійсно іншомовними словами, запозиченими через посередництво російської чи української мов, але вони аж ніяк не є традиційними українськими чи російськими словами. Похвально, що в кінці другого тому подано список усіх лінгвістичних карт першого тому за тематичними групами, але в списку карт другого тому тематичні групи не виділяються.

«Атлас угорських говорів Закарпаття» (т. II) є незаперечним науковим здобутком як для унгаристики, так і для славистики та мовознавчої науки в цілому, а титанічна праця автора гідна наслідування.

Галина Мацюк

Якщо ви хочете більше дізнатися про своє ім'я

Л.Г.Скрипник, Н.П.Дзятківська. Власні імена людей: Словник-довідник. 3-є вид., виправлене й доповнене / За ред. В.М.Русанівського. - К.: Наук. думка, 1996. - 335 с.

У піднесенні культури української мови важливу роль відіграють словники різних типів і призначення, які фіксують норми усного й писемного мовлення. Якщо виникає питання про те, звідки прийшло ім'я, що воно означає, як змінюється прізвище, яку форму по батькові треба вживати і под., то в пошуках відповіді звертаємося до словника власних імен людей.

Видання довідника «Українсько-російський і російсько-український словник імен людей» розпочалося з 1954 р., наступні випуски - у 1961, 1967, 1972 і 1976 роках (укладачі Н.Дзятківська, С.Левченко, Л.Скрипник; редактори відповідно - І.Кириченко, С.Левченко, Л.Скрипник). Через десять років після п'ятого видання вийшла праця Л.Скрипник і Н.Дзятківської «Власні імена людей» за ред. В.Русанівського, К., 1986 (Словник-86) - це вже новий тип видання (словник-довідник) з іншою структурою (додано деякі розділи) й обсягом інформації.

У зв'язку з новим статусом української мови як державної, а звідси породженою практичною необхідністю, виникає соціальне замовлення на друге, виправлене й доповнене видання цього словника, яке побачило світ у 1996 р.

Ознайомлення з перевиданим словником-довідником (Словник-96) засвідчує, що в ньому є: а) відомості про

офіційні імена та їх рівноправні нормативні варіанти; б) скорочені та здрібніло-пестливі варіанти імен у співвідношенні з офіційними; в) українсько-російські та російсько-українські відповідники; г) правописна частина, що розкриває орфографічні та граматичні особливості імен, по батькові, прізвищ. Увесь цей матеріал скомпоновано таким чином: «У світі власних імен людей» (вступна частина); «Завдання та будова Словника-довідника» (вступ), «Найпоширеніші імена, їх походження та варіанти» (перший розділ), «Українсько-російський та російсько-український словник імен» (другий розділ), «Правописний довідник» (розділ третій), «Додатки» (розділ четвертий).

Виважена й непереобтяжлива система ремарок, уміння побачити й зафіксувати нові тенденції розвитку сучасного іменного репертуару (активізація вживання імен традиційного вітчизняного фонду, оновлення сучасного складу імен, констатація відсутності їх соціальної маркованості та ін.) - все це робить словник цікавим довідником для широкого загалу. Філолог отримає багатоаспектну інформацію про шари імен з погляду їх походження, про роль територіального фактора у цій системі, взаємодію літературно-книжної та усно-розмовної традицій, розмовно-побутові варіанти імен, функціонування імен у народній пісні та художній літературі тощо.